

«ՎԷՄ», համահայկական հանդես, Երևան, 2011, թիվ 2 (34), ապրիլ-հունիս, էջ 217 (I)-232 (XV):

ՏԵՆՈՒՐ ՀԱՅՈՑ (ԷԼԻԱՍ ԿԱՆԵՏԻԻ ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԵՌԱՊԱՏՈՒՄԸ)

20-րդ դարի համաշխարհային գրականության մեջ առանձնահատուկ է ավստրիացի նշանավոր գրող, Նոբելյան մրցանակակիր **Էլիաս Կանետիի** (1905-1994) զբաղեցրած տեղը: Ստեղծագործական երկարամյա կյանքի ընթացքում նա գրել է բազմաթիվ երկեր, որոնք աչքի են ընկնում իրենց գեղարվեստական բացառիկ արժանիքներով ու համամարդկային բնույթով: Բազմաժանր է գրողի թողած գրական ժառանգությունը՝ վեպ («Կուրացում», 1935), դրամաներ («Չարսանիք», 1931-1932, «Սնափառության կատակերգություն», 1933-1934, «Ժամանակով սահմանափակվածները», 1952), իմաստասիրական և այլ բնույթի բազմաթիվ աշխատություններ («Ձանգված և իշխանություն», 1938-1960, «Մարաքեշի ձայներ», 1968, «Խոսքերի խիղճը» էսսեների շարքը, 1969, «Փրկված լեզու», «Ձախը ականջում», «Աչքախաղ» 1977-1985): Կանետին տևականորեն վարել է նաև օրագրեր, որոնցում աֆորիզմների տեսքով արտացոլվել են նրա գրեթե բոլոր երկերում առկա առանցքային թեմաները՝ իշխանությունը և նրան հակադրությունը, մարդու զանգվածային ու անհատական գիտակցության հարաբերակցությունը, կյանքի հաղթանակը մահվան հանդեպ, այն վերափոխումները, որոնց մարդը ենթարկվում է իր ամբողջ կյանքի ընթացքում, լեզուն, որի կախարդական ուժը երբեք չէր դադարում զարմացնել ավստրիացի մտածողին: Կանետին բացառիկ ներդրում է ունեցել գերմանալեզու գրականության մեջ հատկապես ինքնակենսագրական ժանրի զարգացման գործում: Եվ այդ ամենի շնորհիվ նրա անունն այսօր իրավացիորեն դասվում է համաշխարհային գրականության այնպիսի հսկաների շարքում, ինչպիսիք են Կ. Կրաուզը, Ֆ. Կաֆկան, Ռ. Մուզիլն ու Յ. Բրոխը՝ գրողներ, որոնց միավորում էր իրականության մարգարեական կանխատեսումը, և ովքեր համարձակորեն խախտեցին գեղարվեստական ավանդական կաղապարները:

1. Էլիաս Կանետիի կյանքի ուրվագիծը

Էլիաս Կանետին ծնվել է 1905 թվականի հուլիսի 25-ին Դանուբի ափին փռված բուլղարական Ռուսչուկ քաղաքում՝ վաճառականի ընտանիքում: Նրա ծնողները՝ Մաթիլդե և Ժակ Կանետիները, իսպանական հրեաներ էին, որոնց նախնիները 15-րդ դարում Իսպանիայից վտարվել էին Թուրքիա: 1911-ին Կանետիների ընտանիքը տեղափոխվում է Անգ-

լիա, ուր վրա է հասնում դժբախտությունը. նույն տարվա աշնանը երիտասարդ տարիքում հանկարծամահ է լինում հայրը: 1913-ին մայրը երեք որդիների՝ Էլիասի, Նիսիմի և Գեորգի հետ տեղափոխվում է Վիեննա, 1916-ին՝ Ցյուրիխ, իսկ 1921թ. թողնելով «ցյուրիխյան դրախտը», ինչպես այն անվանում էր Կանետին, ընտանիքը մեկնում է Մայնի Ֆրանկֆուրտ, որտեղ Էլիասը սովորում է գիմնազիայում: Այն ավարտելուց հետո՝ սկսած 1924 թվականից, քիմիա է ուսանում Վիեննայի համալսարանում: 1929-ին պաշտպանում է թեկնածուական թեզ: Այդ տարիներին Վիեննայում նա կանոնավոր հաճախում է ժամանակի մեծագույն երգիծաբաններից ու քննադատներից մեկի՝ Կարլ Կրաուզի դասախոսությունների, որտեղ էլ ծանոթանում է իր ապագա կնոջ՝ Վեցա Թաուբներ-Կալդերոնի հետ: 1938-ին՝ նացիոնալ-սոցիալիստների իշխանության գալուց հետո, Էլիասը նախ՝ տարագրվում է Փարիզ, այնուհետև՝ Լոնդոն, սակայն ուշարժան է, որ, չնայած դրան, նա իրեն երբեք տարագիր գրող չի համարել:

Է. Կանետին իր գրական գործունեությունն սկսում է 23 տարեկան հասակում՝ 1928-ին. նա կատարում է հրաշալի թարգմանություններ, և Բեռլինի հայտնի հրատարակիչ Վիլհելմ Յերգֆելդից ստացած մի աշխատանքի առաջարկը նրան հնարավորություն է ընձեռում մեկնելու Բեռլին, որտեղ էլ ծանոթանում է նշանավոր մտավորականների՝ Գեորգ Գրոսի, Բերթոլդ Բրեխտի և Իսահակ Բաբելի հետ: 1931-ին ավարտում է «Կուրացում» (“Blendung”) վեպը, որը լույս է տեսնում «Կանտը կրակ է որսում» վերնագրով և վերահրատարակվելով նրան մեծ հեղինակություն բերում 60-ական թվականներին: Այնուհետև դրան հաջորդում են «Չարսանիք» (“Die Hochzeit“, 1933) և «Սնափառության կատակերգություն» (“Komödie der Eitelkeit“, 1934) դրամաները: 1938-ին Ավստրիայի՝ նացիստական Գերմանիային միացվելուց հետո լոնդոնյան Յենիսթիթ թաղամասը, ուր հավաքվել էին գերմանախոս հրեա վտարանդիները, դառնում է Կանետի «աքսորավայրը». այդ մշակույթի գրկում է նա գրում իր գլուխգործոց երկը՝ «Ձանգված և իշխանությունը» („Masse und Macht“), որը կարող է ընկալվել որպես դարաշրջանի քննադատություն:

1952-ին Կանետին գրում է «Ժամանակավորները» („Die Befristeten“) դրաման: Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ թեև նրա գործերը շուտով թարգմանվում են տարբեր լեզուներով, այնուամենայնիվ նա համընդհանուր ճանաչում է ձեռք բերում միայն 1963 թվականին, երբ Գերմանիայում վերահրատարակվում է «Կուրացումը»: Այդ ժամանակից ի վեր համբավվոր գրողն սկսում է հրատարակել բազմաթիվ նոթեր ու էսսեներ և, վերջապես, իր ինքնակենսագրական եռագրությունը՝ «Փրկված լեզու» („Die Gerettete Zunge“, 1977), «Ձախը ականջում» („Die Fackel im Ohr“, 1982) «Աչքախաղ» („Das Augenspiel“, 1985) խորագրերով: 1991-ին՝ նրա վախճանից 3 տարի առաջ, լույս է տեսնում վերջին գիրքը՝ նոթերի չորրորդ հատորը «Թռչելու տառապանքը» (“Die Fliegenpein“): Ի դեպ, նրա բոլոր գրքերը բազմիցս թարգմանվել են աշխարհի բազմաթիվ լեզուներով:

1970-ին Կանետին դառնում է Բեռլինի գեղարվեստի ակադեմիայի անդամ ու Գերմանիայի լեզվի և ստեղծագործության ակադեմիայի թղթակից անդամ: 1986-ին նրան

շնորհվում է Վիեննայի պատվավոր քաղաքացու կոչում: Իր ինքնակենսագրական երկի առաջին հատորի («Փրկված լեզու») համար Կանետին 1981-ին արժանանում է Նոբելյան մրցանակի: Նրան նաև շնորհվել են գրական բազմաթիվ այլ հեղինակավոր մրցանակներ՝ Grand Prix International du Club Francais du Livre (1949), Վիեննայի գրական մրցանակ, Գերմանական քննադատների մրցանակ (1966), Ավստրիական պետական մեծ մրցանակ (1968), Բավարիայի գեղարվեստի ակադեմիայի գրական մրցանակ (1969), Գերմանական արդյունաբերության դաշնային ընկերության մշակութային խմբակի գրական մրցանակ (1971), Գեորգ Բյուխների (1972), Ֆրանց Նաբլի (1975), Յոհան Պետեր Յեբելի (1980) և Ֆրանց Կաֆկայի (1981) անվան մրցանակներ:

Իր վերջին պարզևատրումից հետո Կանետին ապրում էր մեկուսացած կյանքով՝ սկզբունքորեն հրաժարվելով մեկնաբանել իր ստեղծագործությունները: Մինչև 70-ականները նրա մշտական բնակավայրն էր Լոնդոնը, ապա տեղափոխվում է Ցյուրիխ՝ Լոնդոնի բնակարանը պահելով մինչև 1986 թվականը:

Էլիաս Կանետին վախճանվեց 1994 թվականի օգոստոսի 14-ին իր «ընտրյալ հայրենիք» Ցյուրիխում, ու թաղվեց հանճարեղ իռլանդացու՝ Ջեյմս Ջոյսի կողքին: Նրա անձնական արխիվը՝ 15.000 գրքեր և ձեռագրեր, գրողի ցանկությամբ ժառանգել է Ցյուրիխի կենտրոնական գրադարանը: Ի դեպ, նրա գրական բազմաբնույթ ժառանգությունը երկար ժամանակ անմատչելի էր ուսումնասիրողներին, քանի որ Կանետիի ցանկությամբ նրա փաստաթղթերը փակ էին պահվելու 8 տարի, իսկ օրագրերն ու նամակագրությունը՝ 30 տարի: Գրական այդ ժառանգությանն են պատկանում նրա 1942-1986թթ. գրված նոթերն ու օրագրերը, ինչպես նաև «Ձանգված և իշխանություն» փիլիսոփայական աշխատության նախնական տարբերակներն ու գրառումները: Այնտեղ են նաև ինքնակենսագրական եռագրության ուրվագրերն ու գրառումները: Կարելի է ենթադրել, որ Կանետին կենդանության օրոք եռագրության մեջ չի ընդգրկել իր կենսագրության որոշ դրվագներ:

2. Ինքնակենսագրական եռագրությունը

Ինքնակենսագրական երկի՝ երեք հատորի բաժանումը պայմանավորված է հեղինակի կյանքի բեկումնային ժամանակահատվածներով՝ 1921, 1931, 1937 թվականներով: Կանետիի կյանքում այդ ժամանակահատվածներն այն վճռորոշ պահերն էին, որոնք տեղի էին ունենում Եվրոպայում հասարակական-քաղաքական իրադարձություններին զուգահեռ: Եռագրության բոլոր վերնագրերը փուլ առ փուլ ցույց են տալիս անհատի զարգացման պատմությունը և վերաբերում են հեղինակի վերապրած իրադարձություններին ու դեպքերին: Խորագրերում արժարժվող «Լեզու», «ականջ» և «աչք» զգայարանները, վերաբերելով հեղինակի անձնական կյանքում կատարված իրադարձություններին, հանդես են գալիս որպես յուրօրինակ խորհրդանիշեր՝ իր՝ որպես անհատի զարգացման համապատասխան ժամանակահատվածի և հետագա փուլերի ներկայացման համար: Ելնելով բովանդակությու-

նից՝ Կանետիի՝ որպես գրողի զարգացման կարևորագույն փուլերը երեքն են՝ «խոսելը» «Փրկված լեզվում», որտեղից «խոսելն» անցնում է «լսելուն» «Ձախը ականջում» գործում, այնուհետև՝ «տեսնելուն»՝ «Աչքախաղում»:

Հենց առաջին գլխից անմիջապես հասկանալի են դառնում «Փրկված լեզու» վերնագրի ընտրությունն ու խորհուրդը: Առաջին հատորի սկիզբը գրված է 3 տարեկան երեխայի տեսանկյունից, որի մեջ պատկերված է նրա վախն իր լեզուն կտրել սպառնացող օտար մարդու հանդեպ: Երեխաների դայակի սիրեկանը փոքրիկ էլիասին սպառնում է, որ նա ծնողներին չհայտնի իրենց թաքուն կապի մասին: Այս դեպքն ունի խորհրդանշական իմաստ. կենսաբանական լեզուն փրկել նշանակում է փրկել նաև խոսելու ունակությունը, քանի որ լեզուն բնորոշվում է Կանետիի՝ որպես անհատի ձևավորման և զարգացման հիմնական միջոց: Հեղինակը լեզվի կորուստը համարում է կյանքի կորուստ: Փրկվում է նաև ծնողների «կախարդական լեզուն»։ Երբ ծնողներն անձնական խոսակցությունների ժամանակ անցնում էին գերմաներենի, որդին, խանդով համակված, բայց միաժամանակ հիացած հետևում էր իր համար այդ օտար լեզվի հնչյուններին. «Նրանք չափազանց աշխույժ և ուրախ էին դառնում, և ես այդ կերպարանափոխությունը, որը, իհարկե, նկատում էի, կապում էի գերմաներենի հնչյունների հետ»¹:

Հետաքրքիր է նաև այն, որ Կանետիի համար հայրենիքի գաղափարը զուգորդվում է ոչ թե որևէ երկրի, այլ հենց լեզվի հետ: Կանետիի՝ որպես անհատի զարգացումը հիմնականում պայմանավորված է բազմաթիվ լեզուներ սովորելու փաստով, քանի որ նրա ընտանիքը հաճախ էր տեղից տեղ տեղափոխվում, փոփոխվում էին հասարակական միջավայրերը: Շատ լեզուների տիրապետելն ապրելու և տոկալու համար կարևոր հանգամանք է: Ռուսչուկում ապրող հրեական համայնքի կյանքն առանձնանում էր լեզուների բազմազանությամբ, քանի որ իրենց սեփական լեզուն՝ դարերով պահպանված միջնադարյան եբրայերեն-իսպաներենը, տարագիրների ու արտաքսվածների լեզուն էր: Սա հանգեցնում էր եսակենտրոն վերաբերմունքի, ընդ որում, «խոսելը»՝ որպես ինքնաարտահայտման ձև, դառնում է առաջնակարգ ու կարևոր:

Երկրորդ գրքի վերնագիրը՝ «Ձախը ականջում», արտացոլում է հեղինակի՝ Վիեննայում ապրած տարիները, որոնք անցել են հիմնականում ավստրիացի մեծ երգիծաբան ու քննադատ Կարլ Կրաուզի (1874-1936) ազդեցության տակ: Կանետին կանոնավոր հաճախել է այդ նշանավոր մտավորականի դասախոսություններին: Ի դեպ, ինքնակենսագիրը եռագրության երկրորդ հատորի խորագիրն ընտրելիս («Ձախը ականջում») նկատի է ունեցել հենց Կրաուզի պարբերականը՝ դրանով արտահայտելով է իր մեծ հիացումները վերջինիս նկատմամբ: Վերնագրում ակնհայտ է Կանետիի երկակի վերաբերմունքը Կրաուզի հանդեպ: «Կարլ Կրաուզն ամենամեծ և խստաբարո անձնավորությունն է,- վերոհիշյալ հատորում գրում է Կանետին,- որն ապրում է Վիեննայում: Նա անողոք է բոլորի հանդեպ: Իր ելույթներում նա հարձակվում է այն ամենի վրա, ինչը վատ է ու անբարո: Նա հրատարա-

¹ Canetti, Elias: Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend. Frankfurt am Main: Fischer, 1997. S. 34.

կում է մի պարբերական, որի էջերը միայն ինքն է լրացնում: Չի ընդունում ոչ մի հոդված, նամակներին չի պատասխանում: Յուրաքանչյուր բառ, յուրաքանչյուր վանկ պատկանում է նրա գրչին: Նրա պարբերականը նման է դատարանի. նա ինքն է մեղադրում, ինքն է դատում: Դատապաշտպաններ չկան. դա ավելորդ է. նա այնքան արդար է, որ ոչ ոք չի մեղադրվի, եթե դրան արժանի չէ: Ամեն ինչից երևում է, որ Կրաուզի պարբերականը Կանետիի համար դարձել էր գրական ու բարոյական բոլոր գնահատականների բացարձակ և բարձրագույն ատյանը:

Կանետի գրողի համար «լսել» նշանակում է հասկանալ մարդկանց, ըմբռնել և ընդունել նրանց անհատականությունը. «Այն մարդկանց միջև մերձեցման ճանապարհները բաց պահելու միջոց է»²: Բայց, ունկնդիր դառնալով, չավարտվեց գրող դառնալու ուղին: «Աչքախաղում» ի հայտ է գալիս երրորդ՝ տեսնելու, զննելու փուլը: Ինքնակենսագրական երկի երրորդ հատորը ներկայացնում է վտարանդիությունից առաջ տարիներն ու նախապատերազմյան ժամանակաշրջանը: Գրողն իրեն հռչակում է որպես ժամանակի ականատես: Նա մասնակից չի դառնում վերջին իրադարձություններին. մնում է դրսում, հետևում և գնահատական տալիս դրանց: Ունկնդրելը՝ որպես մարդկանց ուսումնասիրելու միջոց, թեև դեռ մնում է առօրեական, այնուամենայնիվ երրորդ հատորում գերակշռում են մարդկանց զննումը և ժամանակի բեկումնալի իրադարձություններին հետևելը:

Եռագրության բոլոր երեք վերնագրերը փաստորեն վերաբերում են Կանետիի՝ որպես գրողի կայացմանը, նրա ստեղծագործությունների զարգացման պայմաններին: «Փրկված լեզուն» նվիրված է հեղինակի կյանքում լեզվի, հատկապես գերմաներենի նշանակությանն ու դերին, «Ձախը ականջումը» Կարլ Կրաուզին՝ որպես բարոյականության բարձրագույն ատյանի, իսկ «Աչքախաղը» հանդես է գալիս որպես գրողի վտանգված, բայց պահպանված ինքնության խորհրդանիշ: Այսպիսով, մարդկային բոլոր երեք զգացողությունները՝ խոսելը, լսելը և տեսնելը, գրողի համար դառնում են աշխարհը բացահայտելու, մարդկանց, նրանց կերպարանափոխության հիմքերն ու նախադրյալները ճանաչելու յուրօրինակ միջոց:

3. Փոքր ժողովուրդները մանկան հայացքով

Եռագրության առաջին հատորում չափազանց ուշագրավ է, թե ինչպես է աշխարհն ու իրերն ընկալում վեցամյա մանչուկը: Նրա ծննդավայր քաղաքը բազմազգ էր, հետևաբար՝ գունագեղ ու մշակութաբանական տարբեր արժեքներ կրող: Բուլղարներից բացի՝ այնտեղ բնակվում էին բազմաթիվ հույներ, հրեաներ, ալբաններ, հայեր, ռուսներ, ռումինացիներ ու գնչուներ: Եվ, ինչպես հետագայում խոստովանում է հուշագիր Կանետին, այդ ժողովուրդներն այս կամ այն չափով ազդում էին իր աշխարհայացքի ձևավորման վրա: Լինելով հրեա ժողովրդի զավակ՝ Կանետին աստիճանաբար հասկանում է փոքր ժողովուրդները

² Canetti, Elias: Fackel im Ohr. Lebensgeschichte 1921-1931. Frankfurt am Main: Fischer, 1997, S. 286

րի ցավն ու ողբերգությունը, դառնում շատ զգայուն ընդհանրապես բռնության նկատմամբ: Այս տեսակետից եռապատման առաջին հատորում հատկապես տպավորիչ է երեխայի հիշողության մեջ անջնջելի մնացած հայության մեծ ողբերգությունը: Որպես ճակատագրի դաժան հարվածներին և բռնությանը դիմադրողների հավաքական կերպար ու անհատի ինքնագտնումի ուժի մարմնավորող և խորհրդանիշ է ներկայանում Ռուսչուկի տանն աշխատող **հայը**: Վերջինս իր բազմանդամ ընտանիքից միակն էր, ով փրկվել էր համիդյան կոտորածներից և օթևան գտել Կանետիների տանը: Էլիասն անանուն հային «ընկեր» է անվանում ու այդպես արտահայտում իր ջերմ վերաբերմունքը նրա հանդեպ. «Յենց տեսնում էր ինձ, թեթևակի ժպտում ու բարձրացնում էր կացինը: Եվ զարհուրելի էր այն տեսարանը, թե ինչ ցասունով էր նա հարվածում փայտին»³: Ի դեպ, կացինն այստեղ դառնում է փոքր ու ճնշված ժողովրդի խորհրդանիշ: Յայի կացինը երեխան ընկալում է նաև որպես վրեժխնդրության գործիք, քանի որ եռագրության հաջորդ էջերում պատմում է, թե ինչպես մի անգամ իր զարմուհուց՝ Լաուրիկայից, վիրավորված, վերցնում է նույն կացինն ու փորձում հարվածել նրան, ինչպես հայը կհարվածեր փայտին: Եղեռնապուրծ հայ մարդն աշխատելիս երգում էր իր հեռավոր հայրենիքի տխուր մեղեդիները՝ դրանց մեջ արտահայտելով իր վիշտն ու ցասունը: Եռագրության գլխավոր հերոսին տարօրինակ է թվում այն, որ հայ մարդը, հակառակ ճակատագրի անողոք հարվածներին, շարունակում է պահպանել իր ինքնությունը: Յայ և հրեա ժողովուրդների ճակատագրի թեման, ի դեպ, հաճախ է զբաղեցրել Կանետի մտավորականին: Իր մյուս երկում՝ «Ձանգված և իշխանություն» աշխատության մեջ, գրողն ուշագրավ զուգահեռներ է անցկացնում հայերի ու հրեաների հետ անցյալ դարում կատարված մեզ քաջածանոթ ողբերգական իրադարձությունների միջև: «Յրեաներն արժանի են հիացմունքի,- գրում է Կանետին,- որովհետև դեռ գոյություն ունեն: Նրանք, սակայն, միակը չեն, որոնց կարելի է տեսնել ամենուր. այդպիսին է նաև համասփյուռ հայությունը»⁴:

Յայ և հրեա ժողովուրդների ճակատագրերի որոշակի նմանությունների մասին է խոսել նաև մեր երևելի գրագիտուհին, Յակոբ Օշակյանի դիպուկ բնորոշմամբ՝ «արևմտահայ գրականության ամենեն ամբողջ հաջողությունը»՝ Ջապել Եսայանը, իր «Սիլիհտարի պարտեզները» ինքնակենսագրական վիպակում: Ինչպես փոքրիկ Էլիասը, այնպես էլ աղջնակ Ջապելը դեռ վաղ հասակից է հասկացել հալածված ժողովուրդներին բաժին ընկած ցավը: Նա պատկերել է մի շատ տպավորիչ տեսարան. լուսամուտից բակ նայող հայ աղջնակը մի օր տեսնում է աշխատանքից դարձող հրեա հոգնած արհեստավորին, ուն հանկարծ սկսում են ծաղր ու ծանակի ենթարկել փողոցային ինչ-որ տղաներ. վերջիններս խլում են նրա գործիքները, քաշքշում, իսկ հուսահատ մարդը, նստելով ձյան մեջ, լուռ արտասվում է: Վիպասանուհին ինքնաբերաբար հիշում է «Անի քաղաք նստած կուլա» երգը, իսկ տատը «բացատրում է», որ հրեաները «գեշ ժողովուրդ» են, քանի որ խաչել են Քրիստոսին... «Գեշ ժողովուրդ չկա,- վրա է բերում աղջկա հայրը,-

³ **Canetti, Elias:** Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend. Frankfurt am Main: Fischer, 1997, S. 20

⁴ **Canetti, Elias:** Masse und Macht. Frankfurt an Main: Fischer. 1980, S. 208

կան գեշ մարդիկ և լավ մարդիկ»⁵: Այնպես որ, հայ գրողների հուշերում բազմաթիվ են էջերը նաև հրեաների մասին, և հիշատակվածը դրանցից սուկ մեկն է:

Փոքրիկ Էլիասի հիշողության մեջ արտասովոր վառ են մնացել նաև մյուս տառապալիների՝ գնչուների թափառումները: Իրենց առջև ամենուր փակ դռներ գտնող այդ տարագնացներն ուշադրության էին արժանանում սուկ հրեաների կողմից, ովքեր յուրաքանչյուր ուրբաթ օր լայնորեն բացում էին իրենց տների դարպասներն ու հյուրասիրում նրանց: Ընդ որում, ոչ թե ուտելիքների մնացորդներով, այլ լավագույն պատառներով ու ընծաներով... Թափառախմբի հանդիսավոր երթից ու խայտաբղետ հանդերձներից շլացած երեխան պարուրվում էր հիացմունքի ու վախի իրարամերժ զգացումներով: Գնչուներով են հիացել նաև հայ մանուկները: Նորից լսենք Ջապել Եսայանին. «Գնչուները կբերեին նաև արջ, կապիկ և խաղցնել կուտային թմբուկի ռիթմով: Այդպիսի առիթներու ոչ միայն գինետան մարդիկը, այլև դրացիներն ու անցորդները կխռնվեին փողոցը: Բոլոր պատուհաններեն դեռատի և տարեց կիներ մինչև կես մեջքերնին կախված, կդիտեին: Ես չեմ գիտեր ուրկե դուրս կուգային երեխաներու երամներ, ոմանք գլխաբաց և ոտաբոբիկ, ոմանք լավ հագված, որ կխուժեին բոլոր փողոցներեն և գռիհներեն և կխռնվեին գինետան առաջ»⁶:

Մանուկ Էլիասի վրա ցնցող տպավորություն են թողնում մերթ իր տան ճաղավանդակից ինչ-որ բուլղարացու սուկ նայելու պատճառով բռնակալ թուրք ամուսնու կողմից սպանված անմեղ կնոջ պատմությունը, մերթ ծանր երկունքի ցավերով բռնված մոր աղեկտուր ճիչերը, մերթ էլ կրտսեր եղբոր թլպատման ծիսակատարությունը... Եվ յուրաքանչյուր դեպքում վավերականի ու գեղարվեստականի յուրօրինակ ներհյուսումներով ավստրիացի գրողն ստեղծում է ոչ միայն սեփական, այլև մի ամբողջ սերնդի կյանքի ազդեցիկ պատմությունը...

Բնագրից առաջին անգամ հայերեն թարգմանությամբ ստորև ներկայացվում են որոշ հատվածներ Էլիաս Կանետիի ինքնակենսագրական եռագրության («Փրկված լեզու. մի երիտասարդության պատմություն») առաջին մասից⁷:

ՀԱՅԻ ԿԱՑԻՆԸ: ԳՆՉՈՒՆԵՐԸ

Ես երբեք չեմ փայլել տեղագրության շնորհքով, ինչին քաջահմուտ էր Ստենդալն իր «Յենրի Բրուլարո» գրքում. ցավոք, միշտ էլ վատ գծագրող եմ եղել: Ուրեմն պիտի համառոտ նկարագրեմ, թե Ռուսչուկուն բնակելի շենքերն ինչպես էին բոլորել մեր բակի այգին:

Երբ փողոցին նայող մեծ դարպասի միջով մտնում էիր բակ, հենց աջակողմում կանգնած էր Կանետի պապիս տունը: Այն ամենաերևելին էր, նաև՝ ամենաբարձրը: Բայց չեմ կարող պնդել՝ արդյոք ուներ վերնահարկ՝ ի տարբերություն մյուս միհարկանի տների: Ամեն դեպքում այն ինձ ավելի բարձր էր թվում, քանի որ կողքանց բազմաթիվ աստիճաններ էին բարձրանում: Պապիս

⁵ Եսայան Ջապել, Երկեր, Երևան, Հայպետհրատ, 1959, էջ 427:

⁶ Նույն տեղում, էջ 418:

⁷ Canetti, Elias: Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend. Frankfurt am Main: Fischer, 1997, S. 18-28

տունը մյուսներից տարբերվում էր նաև իր բաց գույնի ծեփով, ինչը նրան անսովոր պայծառությամբ էր հաղորդում:

Դրա դիմաց՝ բակի դարպասի ձախակողմում, գտնվում էր ավագ հորաքրոջս՝ Սոֆիի տունը, որտեղ նա ապրում էր ամուսնու՝ քեռի Նաթանի հետ: Վերջինիս ավելի շատ ճանաչում էին էլյաքիմ հավելյալ անունով: Այդ անունն ինձ այնքան էլ դուր չէր գալիս. թվում էր մի տեսակ օտարոտի, հավանաբար՝ այն պատճառով, որ իսպաներեն այնպես չէր հնչում, ինչպես մյուս անունները: Հորաքույրս ուներ երեք երեխաներ՝ Ռեգինեն, Ժակը և Լաուրիկան: Ամենակրտսերը, ի դեպ, չորս տարով մեծ էր ինձանից, տարիքային մի տարբերություն, ինչը հետագայում ճակատագրական պիտի լիներ ինձ համար:

Այս տան կողքին՝ նույն շարքում՝ բակի ձախ կողմում, արդեն մեր տունն էր, որը շատ նման էր հորաքրոջս տանը. երկուսի մոտով էլ վեր էին ձգվում աստիճաններ, որոնք վերջանում էին դրանց գլխավերևի հրապարակով:

Երեք տների միջև շուրջանակի փռված այգին բավականին մեծ էր. մեր դիմաց, բայց ոչ մեջտեղում, այլ մի կողմ քաշված, սակավաջուր ու աստիճանական անհետացման դատապարտված ջրհորն էր: Այդ իսկ պատճառով ջրի հիմնական մասը, ջրիներին բարձած, հսկա տակառներով բերվում էր Դանուբից: Գետի ջուրը, սակայն, օգտագործման համար անպիտան էր, և բնակիչներն այն եռացնելուց հետո մեծ ամաններով դնում էին տների առջևի հրապարակում՝ սառչելու:

Ջրհորի հետևում էր գտնվում բակից ցանկապատով առանձնացված ու բավական լավ խնամված պտղատու այգին: Այն գուցեև այնքան էլ հին չէր, բայց իր գեղեցկությամբ զիջում էր մորս ազգականների այգիներին:

Մեր տունն ու այգին իրարու կապվում էին նեղ արահետով: Այն ձգվում էր հեռու՝ դեպի տան հետնամասը, որը թեև միահարկ էր, բայց հիշողությանս մեջ մնացել է որպես մի շատ ընդարձակ տարածք: Այնպես որ կարելի էր ամբողջ օրը պտտվել տան շուրջը, նրա երկայնքով ու լայնքով, այնուհետև դառնալ հետևի փոքր բակը, որտեղից բացվում էր խոհանոցի մուտքը: Այնտեղ էլ դարսված էր վառելափայտը: Բակում կռկռոցով դեսուդեն էին վազվզում հավերն ու սագերը, բացօթյա խոհանոցում միշտ եռուզեռ էր. խոհարարուհին ստեպ-ստեպ ինչ-որ բան էր դուրս տանում և որոշ բաներ էլ բերում, իսկ կես դյուժին աղջնակներ էլ պտտվում էին ու աշխատում:

Տակավին երեխա՝ ես խոհանոցի բակում հաճախ էի տեսնում փայտ կտորող մեր ծառային, ում այսօր էլ շատ լավ են հիշում. նա իմ ընկերն էր՝ տխուր հայր: Փայտ կտորելիս նա այնպիսի երգեր էր երգում, որոնք թեև չէի հասկանում, բայց հոգիս տակնուվրա էին անում: Երբ մորս մի օր հարցրի, թե ինչու է այդ մարդն այդքան թախծոտ, պատասխանեց, որ Ստամբուլում վատ մարդիկ ցանկացել են բոլոր հայերին սպանել, և նա այնտեղ կորցրել է իր ամբողջ ընտանիքը: Թաքստոցից էլ ականատես է եղել՝ ինչպես են հոշոտել քրոջը: Ապա փախել է Բուլղարիա, և հայրս խղճահարությունից նրան մեր տանը ծառայության է վերցրել: Երբ հայրը փայտ էր կտ-

րում, վստահ եմ, շարունակ մտածում էր իր քույրիկի մասին և այդ պատճառով էր երգում այդ տխուր երգերը:

Հայի նկատմամբ ես խոր սեր էի տածում: Երբ նա փայտ էր կոտրում, գնում-կանգնում էի երկար հյուրասենյակի վերջնամասում՝ պատուհանի մոտ տեղադրված բազմոցին: Այնտեղից հաճախ նայում էի խոհանոցի բակին, ուր աշխատում էր տխուր հայը: Եվ երբ նա սկսում էր երգել, մտածում էի նրա դժբախտ քրոջ մասին (ես միշտ երազում է քույրիկ ունենալ): Հայը երկարամորուս էր, սև-սաթ մազերով: Նա ինձ բարձրահասակ էր թվում, հավանաբար այն պատճառով, որ երբ նայում էի նրան, գրեթե միշտ տեսնում էի դեպի վեր բարձրացրած ջլուտ ձեռքը: Ես նրան ավելի շատ էի սիրում, քան գործավար Չելեբոնին, ում հազվադեպ էի տեսնում: Ես ու հայը սովորաբար մի քանի խոսք էինք փոխանակում, բայց միայն մի քանիսը, և նույնիսկ չգիտեմ էլ՝ ինչ լեզվով: Սակայն նա սպասում էր ինձ, մինչ կսկսեի փայտ կոտրել: Հենց տեսնում էր ինձ, թեթևակի ժպտում ու բարձրացնում էր կացինը: Եվ զարհուրելի էր այն տեսարանը, թե ինչ ցասումով էր նա հարվածում փայտին: Այնուհետև մռայլվում ու երգում էր իր տխուր մեղեդիները: Երբ կացինը վայր էր դնում, նորից անչար ժպտում էր: Ես սպասում էի հայի ժպտին, ինչպես որ ինքն էր սպասում իմ ժպտին: Առաջին փախստականը իմ կյանքում:

...Յուրաքանչյուր ուրբաթ մեր բակ էր գալիս գնչուների թափառախումբը: Հրեական տներում այդ օրերին Սաբաթի առիթով սկսվում էր աշխույժ իրարանցում: Տունը վերից վար մաքրվում էր, բուլղար աղջիկներն այս ու այն կողմ էին վազվզում, խոհանոցում տիրում էր անսովոր եռուզեռ, և ոչ ոք ինձ հետ զբաղվելու համար ժամանակ չէր գտնում: Այդ պահերին ես ինձ զգում էի միանգամայն անտեսված ու դեմքս հսկայական հյուրասենյակի այգու կողմ բացվող պատուհանին սեղմած՝ անհամբեր սպասում էի գնչուներին: Եվ հետաքրքրական այն էր, որ միաժամանակ էլ սարսափում էի նրանցից: Հիմա եմ հասկանում, որ դրա պատճառն այն շաղակրատ աղջիկներն էին, ովքեր, երեկոյան մթության մեջ, բազմոցին նստած, արտասովոր բաներ էին պատմում գնչուների մասին: Մտածում էի՝ նրանք երեխաներ են առևանգում, և համոզված էի, որ ինձ վրա ևս աչք էին տնկել: Բայց, չնայած այդ վախին, չէի կարողանում հաղթահարել նրանց տեսնելու գայթակղությունս. դա ինձ երբևէ պարզված զարմանահրաշ ու անմոռանալի տեսարաններից էր:

Քանի որ գնչուներին անհրաժեշտ էր բավական մեծ տարածք, նրանց առջև նախ լայնորեն բացվում էր բակի դարպասը: Նրանք գալիս էին հանց մի ամբողջ ցեղախումբ՝ մեջտեղում ունենալով գլուխը վեր պարզած կույր առաջնորդին: Նա խայտաճամուկ հանդերձներով գեղեցկատես ու ալեհեր ծերունի էր, ով քայլում էր հանդիսավոր և դանդաղ՝ մերթնդմերթ աջ ու ահյակ հենվելով իրեն ուղեկցող չափահաս երկու թոռների վրա:

Նրան կիպ շրջապատած գնչուներն ամենատարբեր տարիքի էին. քիչ էին տղամարդիկ. գրեթե բոլորը կանայք էին, ու անթիվ էին մանչուկները, որոնց մի մասը մայրերի գրկում էր, մյուսներն այս ու այն կողմ էին թռչկոտում, բայց երբեք չէին հեռանում միշտ մեջտեղով ընթացող հպարտ ծերունուց: Թափառախմբի մարդիկ կարծես թե ձուլված էին միմյանց. ես դեռևս չէի տեսել մի տեղում այդչափ կուտակված ու շարժվելիս իրար այդքան մոտ եղող մարդկանց: Մեր գու-

նեղ քաղաքում դա թերևս ամենագունեղ տեսարանն էր: Գնչու երեխաների՝ հիմնականում կարկատաններով պատված ցնցոտիները փայլվիլում էին հնարավոր բոլոր գույներով, բայց ամենուր աչքի էր զարնում կարմիրը: Շատերի ուսերին ճոճվում էին տարբեր չափսերի մախաղներ, և ես դրանց չէի կարողանում նայել՝ առանց մտածելու, որ այնտեղ գողացված երեխաներ կան:

Թափառախումբն ինձ այն ժամանակ թվում էր անհաշվելի ու անվերջանալի, բայց այժմ, երբ փորձում եմ պատկերացնել նրա քանակը, նոր եմ հասկանում, որ այն հազիվ բաղկացած լինել էր երեսուն-քառասուն հոգուց. հո՞ծ բազմության պատրանքը պարզապես ստեղծում էր դանդաղընթաց երթը, որն առաջանում էր ծերուկ գլխավորի պատճառով: Գնչուները մեծ բակում կանգ չէին առնում. անցնում էին խոհանոցի առջևի ավելի փոքր բակն ու նստոտում վառելափայտի կողքին:

Ես սովորաբար սպասում էի այն պահին, երբ նրանք հայտնվում էին բակի դարպասի առջևում, ու հենց տեսնում էի կույր ծերունուն, վազում էի նրա հետևից ու բացականչում՝ ցիգանները, ցիգանները... Չետո նույն թնդացնող գոշյուններով անցնում էի երկար հյուրասենյակի միջով և այն խոհանոցին կապող էլ ավելի երկար միջանցքով: Այդտեղ սովորաբար կանգնած էր լինում մայրս, ով ցուցումներ էր տալիս Սաբաթի ուտեստների բաղադրության մասին (մի քանի հատուկ խորտիկներ էլ ինքն էր պատրաստում): Այնպես էի հուզվում, որ ճանապարհիս նույնիսկ չէի նկատում մեր տանն աշխատող փութեռանդ աղջնակներին, այնքան էի շարունակում բացականչել, մինչև հայտնվում էի մորս կողքին, ով ինձ հանգստացնելու համար միշտ ինչ-որ բան էր գտնում ասելու: Նրա մոտ մնալու փոխարեն, սակայն, նորից հետ էի վազում, կտրում-անցնում ամբողջ ճանապարհը, պատուհանից մի հայացք նետում արդեն փոքր-քիչ առաջացած գնչուներին: Չետո այդ մասին անմիջապես տեղեկացնում էի խոհանոցում աշխատողներին: Ես անհավաքաբար ուզում էի տեսնել գնչուներին, ամբողջովին կլանված էի նրանց տեսքով, բայց հենց նկատում էի, անմիջապես էլ համակվում էի վախի սարսուռով, որ նրանք ինձ վրա աչք են դրել: Չետո, այդ մտքից զարհուրած, բղավելով փախչում էի: Իսկ այդպես շարունակվեց նաև հետագայում, և կարծում եմ՝ այդ վախն իմ մեջ ծնվել էր երկու տների արանքում ընկած տարածության այդքան երկար ձգված թվալու սուր զգացողությունից:

Երբ ծերուկը նստում էր, նրան շրջապատողները տեղավորվում էին խոհանոցի առջևում ու բացում իրենց պարկերը: Կանայք վերցնում էին բոլոր նվերները՝ առանց միմյանց հետ վիճելու: Ամենից առաջ ստանում էին հսկա կոճղեր, ինչին կարծես թե ամենից շատ էին սպասում, նաև՝ բազմաթիվ ուտեստներ այն ամենից, ինչն արդեն պատրաստ էր: Ի դեպ, նրանց երբեք չէին հյուրասիրում կերակրի մնացորդներով: Ես թեթևացած շունչ էի քաշում, երբ տեսնում էի, որ նրանց պարկերում երեխաներ չկային, և մորս պաշտպանության ներքո անցնում էի նրանց միջով, ուշադիր նայում էի՝ զգուշանալով, սակայն, ինձ շոյել ցանկացող կանանցից: Ծեր կույրը դանդաղորեն ու հանդիսավոր ուտում էր պնակից, հանգստանում և փոքր-ինչ հապաղում: Մյուսները ոչ մի ուտելիքի ձեռք չէին տալիս. ամեն ինչ ակնթարթորեն անհետանում էր հսկա պարկերում: Միայն երեխաներն իրավունք ունեին ուտել նվեր ստացած քաղցրավենիքներից: Ինձ զարմացնում էր, թե գնչուներն ինչքան սիրալիր էին վարվում իրենց երեխաների հետ, այլ ոչ թե չարամտորեն, ե-

րեխաներ առևանգողների պես: Բայց նրանց նկատմամբ ունեցածս վախն ամենևին չէր փոխվում: Ինչ-որ ժամանակ անց, որն ինձ շատ երկար էր թվում, նրանք ճանապարհ էին ընկնում: Թափառախուսմբը շարժվում էր ավելի արագ, քան ժամանել էր: Ես նայում էի նրանց նույն պատուհանից, ակնդետ հետևում դարպասով անհետանալուն: Հետո մի վերջին անգամ վազում էի խոհանոց՝ հայտնելու. «Գնչուները հեռացան»: Մեր ծառան բռնում էր ձեռքս, տանում դարպասի մոտ և փակելով այն՝ ասում. «Այժմ նրանք էլ չեն վերադառնա»: Դարպասը ցերեկները սովորաբար բաց էին թողնում, սակայն հենց այդ ուրբաթ օրերին՝ գնչուների գնալուց հետո, ամուր փակում էին, և մյուս թափառախմբերը, հասկանալով իրենց ցեղակիցների արդեն այսպես այցելելը, թեքում էին իրենց ճամփան:

ԵՂՐՈՐՍ ԾՆՈՒՆԴԸ

Վաղ մանկությանս շրջանում, երբ ինձ դեռ նստեցնում էին հատուկ՝ բարձր աթոռակին, գետինը շատ հեռու էր թվում, և վախենում էի, որ կընկնեմ ցած: Մի անգամ մեզ այցի եկավ ավագ հորեղբայր Բուկոն: Նա բարձրացրեց ինձ ու դրեց գետնին: Այնուհետև նրա դեմքը զվարթացավ, ձեռքի ափը դրեց գլխիս և ասաց. “Yo ti bendigo, Eliachico, Amen!”- «Օրհնում եմ քեզ, փոքրիկ Էլիաս, Ամեն»: Եվ ասաց այնքան հանդի ու հանդիսավոր ձայնով, որ ուրախացած մտածեցի արդեն մեծացած լինելուս մասին: Բայց նա կատակասեր էր և հաճախ էլ ծիծաղում էր: Զգում էի՝ հիմա էլ է ծաղրում, և այդ օրհնանքը, ինչին այս անգամ փորձեցի հավատալ, դարձյալ ավարտվեց ձախողմամբ:

Հորեղբայրս համառ էր. ջանք չէր խնայում հասնելու նպատակին. ինձ բազմաթիվ երգեր էր սովորեցնում և չէր հանգստանում այնքան ժամանակ, մինչև որ հաջողությամբ չէի երգում դրանք: Եվ երբ նորից էր այցի գալիս, դարձյալ ստուգում էր գիտելիքներս ու մեկ էլ համբերատար սովորեցնում մեծերին դրանք ի ցույց դնելու հմտությունները: Անկեղծ ասած՝ միշտ անհամբեր էի սպասում նրա հերթական օրհնությանը, թեև ինքը տպավորությունն անմիջապես փչացնում էր: Եվ եթե նա այդպես չաներ, ապա ինձ համար կդառնար ամենասիրելի հորեղբայրը: Նա ապրում էր Վարնայում, ուր պապիս գործերի կառավարիչն էր, և Ռուսչուկ էր գալիս միայն տոն օրերին ու հատուկ առիթներով: Նրա մասին բոլորը խոսում էին հարգանքով, քանի որ նա «Բուկոն» էր. դա յուրաքանչյուր ընտանիքում ծնված անդրանիկ զավակի պատվանունն էր: Ես շատ շուտ իմացա, թե ինչ է նշանակում առաջնեկությունը, և եթե մնայի Ռուսչուկում, ապա ես էլ «Բուկո» կդառնայի:

Չորս տարի շարունակ ես մեր ընտանիքի միակ երեխան էի, և այդ ընթացքում աղջկա պես կիսաշրջագգեստներ էի կրում: Շատ էի փափագում, սակայն, տաբատ հագնել և մշտապես մխիթարվում էի այն «ավելի ուշ ունենալու» մտքով: Հետո, երբ ծնվեց կրտսեր եղբայրս՝ Նիսիմը, այդ առիթով արդեն իրավունք ստացա հագնելու առաջին անդրավարտիքը, և դրա բերկրանքն ու հպարտությունն էլ մեծապես նպաստեցին հետագայում արտասովոր ճշգրտությամբ հիշելու

Նիսիմի ծննդյան կապակցությամբ ընտանիքում ծայր առած իրարանցման յուրաքանչյուր մանրուք:

Մի անգամ մեր տանն էին հավաքվել շատ մարդիկ, և ամենուր տեսնում էի վախեցած հայացքներ: Իրավունք չունեի գնալ մորս մոտ՝ ննջարան, որտեղ էլ մանկական մահճակալս էր, և դռան առջև մնացել էի այդպես կանգնած՝ ինչ-որ մեկի ներս մտնելու պահին փորձելով որսալ մորս գեթ մի հայացքը: Բայց դուռն այնքան արագ էր փակվում, որ նրան ոչ մի կերպ չէի կարողանում տեսնել: Լսում էի ինձ անծանոթ ու տառապագին մի ձայն, և երբ հարցնում էի՝ ով է, պատասխանի փոխարեն լսում էի հեռու քաշվելու պահանջը: Մեծերին ես երբեք այդպես վախեցած չէի տեսել, և ոչ ոք չէր հետաքրքրվում ինձնով, ինչը շատ անսովոր էր (ինչպես իմացա ավելի ուշ, մայրս գտնվել է ծանր ու կյանքի համար վտանգավոր երկունքի մեջ): Այդտեղ էր դոկտոր Մենախենոֆը՝ երկար, սև մորուքով բժիշկը, ով ընդհանրապես շատ սիրալիր էր և հաճախ էր խնդրում, որ երգեմ, ինչի համար էլ ինձ միշտ գովում էր, բայց այս անգամ նա չնայեց իմ կողմը ու ոչ մի բառ չասաց. զայրացած նայում էր ինձ, երբ դռան մոտից չէի հեռանում: Ճշոցն ավելի էր բարձրանում, ես շարունակ լսում էի՝ «madre mia querida! Madre mia querida»: Ես գլուխս սեղմեցի դռանը, ու երբ այն բացվեց, տնքոցն ավելի սաստկացավ, և ինձ պատեց սարսափը: Հանկարծակի հասկացա, որ դրանք մորս աղաղակներն էին, և տպավորությունն այնքան ահավոր էր, որ այլևս չէի ուզում նրան տեսնել:

Վերջապես ննջարան մտնելու իրավունք ստացա. բոլորը ժպտում էին, հայրս ծիծաղում էր, և ինձ ցույց տվեցին նորածին եղբորս: Մայրս անհանգիստ, գունատ ու անշարժ պառկած էր անկողնում: Դոկտոր Մենախենոֆն ասաց. «Նա հանգստի կարիք ունի»: Օտար կանայք շարունակ պտտվում էին սենյակում, միայն թե այժմ բոլորն ինձնով էին հետաքրքրվում. ես աշխուժացա, և Արդիթի տատիկը, ով հազվադեպ էր մեր տուն գալիս, ասաց. «Նա իրեն ավելի լավ է զգում»: Մայրս չէր խոսում: Ես վախենում էի նրանից և դուրս վազեցի ու այլևս չմնացի դռան մոտ: Դրանից հետո՝ դեռ երկար ժամանակ, մայրս ինձ օտարացած մնաց, և պիտի անցնեին ամիսներ, մինչև ես կրկին վստահությամբ լցվեի նրա նկատմամբ:

Աչքից առջևով անցնող հաջորդ դեպքը թլպատման արարողությունն էր: Շատ մարդիկ եկան մեր տուն: Ինձ թույլատրված էր ներկա լինելու դրան: Ունեի այն տպավորությունը, թե տնեցիներն ինձ դիտավորյալ իրենց հետ տարան. բոլոր դռները բաց էին, տան դուռը ևս, հյուրասենյակի մեջտեղում հյուրերի համար մեծ սեղան էր գցված, իսկ ննջասենյակի դիմացի սենյակում տեղի էր ունենում թլպատումը: Այնտեղ միայն տղամարդիկ էին, և բոլորն էլ՝ կանգնած: Փոքրիկ եղբորս պահեցին մի ամանի վրա, ես տեսա դանակը և հատկապես՝ պնակի մեջ լցվող առատ արյունը:

Եղբորս տվեցին Նիսիմ անունը՝ ի պատիվ մորապապիս: Եվ ինձ բացատրեցին, որ ես ավագն եմ, և այդ իսկ պատճառով կրում եմ հորական պապիս անունը: Ընտանիքում ավագ որդու դիրքն այնքան էր նշանավորված, որ եղբորս թլպատման պահից հետո սկսեցի գիտակցել գերազանցությունս և այդ հպարտությունից այլևս չձերբազատվեցի:

Սեղանի շուրջն աշխուժություն էր տիրում. արդեն տաքատ հագած՝ գնացի զբոսնելու: Ես դադար չունեի մինչ այն պահը, երբ յուրաքանչյուր հյուր չէր տեսնում տաքատս, և երբ նորերն էին գալիս, անմիջապես վազում էի նրանց մոտ՝ դեպի դուռը՝ դարձյալ նկատվելու հույսով լի: Իսկական իրարանցում էր. բոլորն այդտեղ էին՝ բացի զարմիկ ժակից: «Նա հեծանիվ է քշում», - նկատեց մեկը, և նրա այդ արարքը ոչ մեկին դուր չէկավ: Նա ներկայացավ ճաշից հետո՝ ամբողջովին փոշեթաթախ: Ես նկատեցի նրա՝ հեծանիվից թռչել-իջանելը. նա ութ տարով մեծ էր ինձնից և գիմնագիստի հանդերձանքով էր: Ժակն ինձ հայտնեց իր նոր հրապուրանքի մասին. նա հեծանիվը վերջերս էր նվեր ստացել: Յետո փորձեց հյուրերի միջով աննկատ սողոսկել տուն, բայց հենց այդ պահին ես ներս ընկա՝ ասելով, որ ես էլ եմ ուզում հեծանիվ ունենալ: Ժակի մայրը՝ Սոֆի հորաքույրս, վրա պրծավ նրա վրա ու այլևս հանգիստ չթողեց: Ջարմիկս էլ ինձ վրա մատ թափ տալով անհետացավ:

Այդ օրը ես գիտակցեցի, որ պետք է ծամել միայն փակ բերանով: Ռեզիմեն՝ հեծանիվի տիրոջ քույրը, բերանն ընկույզ էր խցկել. ես, տեղումս քարացած, ակնապիշ հետևում էի, թե ինչպես էր փակ բերանով ծամում: Ընկույզի ըմբռնումը երկար տևեց, և երբ նա արդեն ավարտել էր, բացատրեց, որ ես էլ պիտի այդպես անեմ, այլապես ինձ կրկին կիսաշրջագետս կհագցնեն: Բնականաբար արագորեն սովորեցի փակ բերանով ծամելը, քանի որ աշխարհում ոչ մի գնով այլևս չէի ուզում հրաժարվել տաքատից:

ԹՈՒՐՔԻ ՏՈՒՆԸ: ԵՐԿՈՒ ՊԱՊԵՐՍ

Երբ Կանետի պապս խանութում էր լինում, երբեմն ինձ տանում էին նրա տուն՝ հարգանքի տուրք մատուցելու տատիս: Վերջինս, թուրքական օթոցին ընկողմանած, ծխում էր ու վայելում իր սև սուրճը: Նա միշտ տանն էր լինում. երբեք դուրս չէր գնում. ես նրան երբևէ դրսում չեմ հիշում: Նրա անունը Լաուրա էր: Պապիս պես նա ևս Ադրիանուպոլսից էր: Պապս նրան «Օրո» էր անվանում, ինչը, ի միջի այլոց, նշանակում էր ոսկի. թե ինչու այդպես՝ չգիտեմ: Ազգականներիցս ամենաթուրքակերպը նա էր: Երբեք իր բազմոցից վեր չէր ելնում, չգիտեմ էլ՝ ինչպես էր այնտեղ հասնում, քանի որ նրան չեմ տեսել քայլելիս. ժամանակ առ ժամանակ թառանչում էր ու ծխում: Ինձ ընդունում ու բաց էր թողնում առանց որևէ բան ասելու, բողբոջելով: Յետս եկած ուղեկցորդին էլ տրտունջախառն մի քանի նախադասություններ էր ասում: Գուցե նա իրեն հիվանդ էր համարում, չգիտեմ, բայց հաստատ տառապում էր արևելյան ծուլությամբ և չափազանց աշխույժ պապիս հետ նա անշուշտ պիտի տառապեր:

Ուր որ լինում էր պապս, միշտ հայտնվում էր ուշադրության կենտրոնում. ես այն ժամանակ չգիտեի, որ տանը նրանից վախենում էին, ինչպես մի բռնակալի, ով կարող էր նաև աղիողորմ լացել, երբ իրեն լավ էր զգում, բայց նրա համար ամենից հաճելին իր թոռնորդիների ընկերակցությունն էր: Ընկերների ու ծանոթների միջավայրում նա համբավավոր էր հրաշալի ձայնով. հատկապես սիրված էր կանանց կողմից: Երբ նրան որևէ տեղ էին հրավիրում, տատիս հետը չէր վերցնում, քանի որ վաղուց ծանծրացել էր նրա հիմարություններից ու անվերջ գանգատնե-

րից: Նա անմիջապես շրջապատվում էր մարդկանցով, անում իր պատմությունները, որոնց գլխավոր հերոսը միշտ ինքն էր, իսկ երբ ներկայանում էր երգելու առիթը, սիրում էր, որ իրեն երկար թախանձեն:

Կանետի տատիցս բացի՝ Ռուսչուկուն կային թուրքական ուրիշ բաներ ևս: Սովորածս մանկական առաջին երգը՝ «Կարմիր խնձորիկները Ստամբուլից են», ավարտվում էր «Ստամբուլ» բառով. լսել էի, որ այն մեծ քաղաք է, և այդ անունը կապում էի մեզ այցի եկող թուրքերի հետ: Էդիրնե՝ թուրքերն այսպես էին կոչում Ադրիանուպոլիսը, քաղաք, որտեղից էին Կանետի տատս ու պապս: Վերջինս թուրքական երգեր չէր երգում. դա գուցե նրանից էր, որ չէր կարողանում երկար պահել երաժշտական բարձր տոները: Իսկ ինձ ավելի շատ դուր էին գալիս իսպանական հզոր ու արագ թիթերով երգերը:

Մեր տնից ոչ հեռու գտնվում էին ունևոր թուրքերի տները. դրանք ճանաչելի էին պատուհանների առջևի նեղ ճաղավանդակներից, որոնք ծառայում էր կանանց հսկելու համար: Առաջին սպանությունը, որի մասին լսեցի, խանդի հողի վրա մի թուրքի կատարած ոճիրն էր: Արդիթի պապի տուն գնալիս մայրս մի անգամ ինձ տարավ մի այդպիսի տան կողքով, ցույց տվեց բարձրության վրա գտնվող վանդակաճաղն ու ասաց, որ այնտեղ՝ վերևում, մի թրքուհի է կանգնած եղել և նայել է այդ պահին փողոցով անցնող բուլղարացու: Դա նկատել է նրա թուրք ամուսինն ու կնոջը սրախողխող արել: Ես չեմ կարծում, թե նախկինում իսկապես հասկանում էի, թե ինչ է մեռած մարդը: Բայց այդ մասին իմացա զբոսանքի ժամանակ՝ մորս ձեռքը բռնած: Ես նրան հարցրի՝ թուրք կինը, որին գտել էին արյան լճակում, արդյոք նորից վեր էր կացել: «Երբեք,- ասաց նա,- երբեք. նա մեռած էր, հասկանու՞մ ես»: Ես լսեցի, բայց չհասկացա և կրկին հարցրի: Այդպես ես նրան ստիպեցի իր պատասխանը մի քանի անգամ կրկնել, մինչև որ դժգոհեց ու խոսեց ուրիշ բաների մասին: Բայց միայն արյան լճակում մեռածը չէր, որն ինձ վրա տպավորություն էր թողել, այլ նաև տղամարդու խանդը, որը նրան դրդել էր սպանության: Խանդի զգացումը կարծես դուրս եկավ, և ինչքան էլ ինձանից վանում էի թրքուհու սպանության պատմությունը, խանդը, միևնույն է, նորից սողոսկում էր մեջս:

Ես դա զգացի զբոսանքի վերջում, երբ հայտնվեցինք Արդիթի պապի մոտ: Շաբաթը մեկ՝ ամեն շաբաթ օր, մենք այցելում էինք նրան: Պապս ապրում էր կարմրավուն, ընդարձակ տան մեջ: Տան ձախակողմյան փոքր դռնակից առջևի բացվում էր հին այգին, որն ավելի գեղեցիկ էր, քան մերը: Այնտեղ կար գետնամած ճյուղերով մի մեծ թթենի, որի վրա կարելի էր հեշտությամբ մագլցել: Ես դեռ իրավունք չունեի դա անելու, բայց մայրս երբեք անտարբեր չէր անցնում թթենու մոտով՝ առանց ցույց տալու վերևի հաստ ճյուղերից մեկը. դա մի ժամանակ եղել էր նրա թաքստոցը, որտեղ դեռատի աղջիկը սովորաբար նստել էր, երբ ցանկացել էր մեկուսանալ: Այնտեղ էր սողոսկել իր գրքով, լռելյայն նստել ու իրեն այնքան խելամտորեն պահել, որ նրան ներքևից չտեսնեն, հաճախ չէր էլ լսել, երբ իրեն կանչել էին, քանի որ գիրքը շատ էր նրան դուր եկել. այնտեղ՝ վերևում, նա կարդացել է իր բոլոր գրքերը: Թթենուց ոչ հեռու աստիճանները տանում էին դեպի տուն, սենյակները մերինից ավելի բարձր էին, բայց միջանցքները մթամած էին: Բազմաթիվ սենյակների միջով հասնում էինք վերջինին, որտեղ պապս նստած էր թիկնաթոռի մեջ. նա

փոքրամարմին, գունատ ու հիվանդոտ մի տղամարդ էր՝ միշտ փաթաթված շալերով ու տաք ծածկոցով:

Մայրս ասում էր. «Li beso las manos, Señor Padre!» - «Համբուրում եմ Ձեր ձեռքը, պարոն հայր»: Հետո նա ինձ առաջ էր հրում. ես նրան չէի սիրում և պետք է նրա ձեռքը համբուրեի: Նա երբեք ուրախ չէր կամ զայրացած կամ քնքուշ կամ խիստ, ինչպես մյուս պապս էր, որի անունն էի կրում. նա միշտ նույնն էր. նստած էր իր թիկնաթոռին և չէր շարժվում. չէր խոսում ինձ հետ, ոչինչ չէր նվիրում, միայն մորս հետ մի քանի բառ էր փոխանակում: Այնուհետև ավարտվում էր այցելությունը, ինչը ես ատում էի. ամեն անգամ նույն բանը: Նա նայում էր ինձ խորամանկ ժպիտով և ցածրաձայն հարցնում. «Դու ու՞մ ես ավելի շատ սիրում՝ Արդիթի պապի՞ն, թե՞ Կանետի պապին»: Նա գիտեր պատասխանը. բոլոր մարդիկ՝ մեծ թե փոքր, Կանետի պապի կողմն էին, իսկ իրեն ոչ ոք չէր սիրում: Բայց նա ուզում էր ինձ ստիպել, որ ես ճշմարտությունն ասեմ և ընկնեմ տհաճ վիճակի մեջ: Դրանից նա հաճույք էր զգում, ինչը կրկնվում էր ամեն շաբաթ օր: Ես սկզբում ոչինչ չէի ասում, անօգնական նայում էի նրան. նա կրկնում էր իր հարցը, մինչև ես ստելու համար ուժ էի գտնում և ասում՝ երկուսին էլ: Այդ պահին նա սպառնալով մատը բարձացնում էր և բղավում՝ կեղծավոր. ընդ որում, նա երկարացնում էր «ո»-ն, և բառը հնչում էր սպառնազին ու միաժամանակ բողոքավոր. այն դեռ իմ ականջներում է, կարծես երեկ էի նրան այցելել:

Բազմաթիվ սենյակների և միջանցքների միջով անցնելիս ես ինձ մեղավոր ու ճնշված էի զգում, քանի որ ստել էի: Թեև մայրս շատ նվիրված էր իր ընտանիքին ու ավանդույթի ուժով շարունակում էր այցելել հորը, այնուամենայնիվ իրեն մասամբ մեղավոր էր զգում, քանի որ մյուս պապիս հասցեագրված մեղադրանքը հանիրավի ինձ էր բաժին ընկնում: Որպես մխիթարանք՝ նա ինձ տանում էր «բախչե»՝ տան հետևի մրգատու ծառերով ու վարդերով լի պարտեզը: Այդտեղ նա ինձ ցույց էր տալիս օրիորդական տարիներից ի վեր իր սիրած բոլոր ծաղիկները, լայնացրած ու դողացող ռունգերով վայելում դրանց բուրմունքը, ապա ինձ էլ բարձրացնում էր, որպեսզի ես էլ հոտոտեմ վարդերը. եթե հասած ինչ-որ միրգ էր տեսնում, ապա, քանի որ Սաբաթ էր, պապիցս թաքուն քաղում էր ինձ համար: Դա իմ երբևէ տեսած ամենահիասքանչ, սակայն անխնամ այգին էր: Եվ քանի որ պապս ոչինչ չպիտի իմանար քաղված Սաբաթ-մրգի ու մորս՝ հանուն ինձ կատարած անթույլատրելի արարքի մասին, մայրս դրանով վրայիցս հանում էր իմ մեղքի զգացումը, և տունդարձի ճանապարհին, արդեն լիովին առույգացած, նորից դառնում էի հարցասեր:

Իսկ տանը Լաուրիկա զարմուհուց տեղեկանում էի, որ պապս խանդել է՝ ասելով, թե իր բոլոր թոռներն իրենց մյուս պապերին ավելի են սիրում, և ինձ վստահում էր մեծ գաղտնիքը՝ մորապապս ժլատ է, բայց ես իրավունք չունեմ դա ասելու մորս:

Summary

Elias Canetti and His Trilogy

Albert A. Makaryan

Liana A. Safaryan

The given article touches upon the autobiographical trilogy (“The Tongue Set Free“, “The Touch in My Ear“, “The Play of the Eyes“, 1977-1985) by the well-known 20th century Australian writer Elias Canetti(1905-1994) who has won the Nobel Prize. Here we have especially picked out the episodes from the first part of the trilogy in which the author through the eyes of a child presents the tragedy of the small and oppressed nations among which is the story of a man who has undergone the horrors of the Genocide.

In the end of the article in a form of an appendix we present some Armenian translations of the typical parts.